

О. Б. КИШКО-ЄРЛІ

Оксана Борисівна Кишко-Єрлі, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, СПРИЧИНЕНУ КОСМІЧНИМИ ОБ'ЄКТАМИ З ЯДЕРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ЕНЕРГІЇ НА БОРТУ

Значний науково-технічний прогрес у ХХ ст. дав людству змогу розпочати діяльність з використання та дослідження космічного простору та використання ядерної енергії. Значні технічні переваги використання ядерних джерел енергії згодом обумовили застосування ядерних технологій у космічній сфері, результатом чого стало створення космічних об'єктів з ядерними джерелами енергії на борту.

Як зазначається в Рамках забезпечення безпечного використання ядерних джерел енергії в космічному просторі¹, виходячи з сучасного рівня знань і можливостей, космічні ядерні джерела енергії – це єдиний існуючий варіант енергозабезпечення деяких космічних місій і значного розширення можливостей інших місій. Низка вже здійснених місій і місій, що прогножуються, була б неможлива без використання ядерних джерел енергії. Космічні ядерні джерела енергії, які використовувались в минулому, використовуються зараз і планується використовувати в майбутньому, включають радіоізотопні енергетичні установки та ядерні реактори для енергозабезпечення або приведення у рух.

З метою забезпечення мирного та безпечного використання космічного простору міжнародним космічним правом встановлюється ряд заборон на використання джерел ядерної енергії в космосі. Зокрема, в 1963 р. був підписаний Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою², а в 1977 р. – Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище³.

Одночасно Договором про принципи діяльності держав щодо дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р.⁴ (далі – Договір про космос), який є основним договірним джерелом міжнародного космічного права, використання ядерних джерел енергії в мирних цілях в космічному просторі допускається.

На сьогоднішній день питання використання ядерних джерел енергії в космічному просторі більш детально регламентуються Резолюцією 47/68 Генеральної асамблеї ООН «Принципи, що стосуються використання ядерних джерел енергії у космічному просторі» 1992 року⁵. Зокрема, цією Резолюцією встановлюється, що для зведення до мінімуму кількості радіоактивного матеріалу в космосі і пов'язаних з цим ризиків використання ядерних джерел енергії в космічному просторі обмежується тими космічними польотами, які не можуть здійснюватися розумним способом з використанням неядерних джерел енергії. Так, застосування ядерних реакторів допускається під час міжпланетних польотів, на достатньо високі орбітах, а також на низьких навколосеземних орбітах, якщо після виконання робочої частини свого польоту вони зберігаються на достатньо високі орбітах.

Радіоізотопні генератори можуть використовуватися для міжпланетних польотів та інших польотів за межами гравітаційного поля Землі. Вони також можуть використовуватися на навколосеземній орбіті, якщо після завершення робочої частини свого польоту зберігаються на високій орбіті. У будь-якому випадку є необхідним остаточне віддалення.

Як випливає з вищенаведеного, існує великий потенціал для використання космічних апаратів з ядерними джерелами енергії в майбутньому. При цьому слід мати на увазі, що як космічна діяльність, так і діяльність, пов'язана з використанням ядерного матеріалу, характеризуються підвищеним рівнем небезпеки. Це обумовлює необхідність приділення особливої уваги питанню відповідальності за шкоду, яка може бути заподіяна під час здійснення місій космічними об'єктами з ядерними джерелами енергії на борту.

Проблематика правового регулювання міжнародної космічної відповідальності була предметом розгляду багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Н. Р. Малишевої, В. М. Боричевського, Г. П. Жукова, Ю. М. Колосова, В. В. Семеняки, С. П. Малкова.

Питаннями цивільної відповідальності з ядерну шкоду займалися такі вчені, як Г. І. Балюк, Ю. М. Крупка, М. Шмидт-Пройс, К. Стойбер та інші.

Резолюцією 47/68 Генеральної асамблеї ООН «Принципи, що стосуються використання ядерних джерел енергії у космічному просторі» встановлюється, що відповідно до ст. VII Договору про космос і положень Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами⁶, кожна держава, яка здійснює або організує запуск космічного об'єкта, і кожна держава, з території чи установок якої здійснюється запуск космічного об'єкта, несе міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну такими космічними об'єктами або їх складовими частинами. Це положення повною мірою застосовується у випадку, коли такий космічний об'єкт має ядерне джерело енергії на борту. Коли дві держави або більше спільно

здійснюють запуск космічного об'єкта, вони несуть солідарну відповідальність за будь-яку заподіяну шкоду згідно зі ст. V вищезгаданої Конвенції.

Компенсація, яку такі держави зобов'язані виплатити на основі Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами (ст. XII), визначається згідно з міжнародним правом і принципами справедливості з тим, щоб забезпечити відшкодування шкоди, яке відновлює фізичній або юридичній особі, державі або міжнародній організації, від імені якої подається претензія, положення, яке б існувало, коли б шкода не була заподіяна.

Як впливає з вищенаведеного, до випадків спричинення шкоди за участю космічних об'єктів з ядерними джерелами енергії на борту застосовується загальний правовий режим міжнародної космічної відповідальності без врахування особливостей, пов'язаних із застосуванням ядерних матеріалів.

Існування таких особливостей обумовлено тим, що будь-яка діяльність з використанням ядерних матеріалів характеризується потенційними специфічними ризиками. Так, межі шкоди, яка може бути завдана фізичним особам, власності та навколишньому середовищу в результаті ядерного інциденту, можуть охоплювати не лише територію держави, де стався ядерний інцидент, а розповсюджуватись також на територію інших держав (трансграничний характер шкоди). Цей факт став очевидним після Чорнобильської аварії 1986 року.

Також шкода, яка може бути завдана живим клітинам, особливо клітинам людини, іонізуючим випромінюванням, не може бути миттєво виявлена, протягом тривалого часу вона може залишатись в латентному стані. Крім того, дози опромінення, які отримують живі клітини, мають кумулятивний ефект і тому шкода може бути нанесена різними джерелами іонізуючого випромінювання⁷.

На момент початку промислового застосування ядерної енергії в мирних цілях на початку 50-х років минулого століття в більшості правових систем вже були прийняті спеціальні норми, що регулювали відповідальність перед третьою стороною за шкоду, спричинену в результаті небезпечної діяльності в цілому. Теоретично ці норми могли б діяти і щодо відповідальності за ядерну шкоду. Водночас згідно зі звичайним законодавством про цивільну відповідальність відповідальними за шкоду, заподіяну в результаті ядерного інциденту, можуть бути визнані декілька осіб, і постраждалі можуть зіткнутися зі труднощами при визначенні, хто з них фактично несе відповідальність. Крім того, відповідальність такої особи була б необмежена, і вона не змогла б забезпечити страхування всіх ризиків.

Враховуючи, що ядерна діяльність вважається, як правило, більш ризикованою, ніж інші види небезпечної діяльності, деякі законодавці вважали необхідним створити особливий правовий режим щодо відповідальності за ядерну шкоду з метою забезпечення оперативних виплат достатнього відшкодування за ядерну шкоду і при цьому надмірно не обтяжувати ядерну промисловість, яка тоді робила свої перші кроки⁸.

Оскільки навіть при дотриманні найвищих стандартів безпеки ядерної діяльності неможливо виключити вірогідність виникнення ядерного інциденту та нанесення внаслідок цього значної трансграничної шкоди, перевага була надана створенню міжнародного правового режиму цивільної відповідальності за ядерну шкоду. Було прийнято ряд міжнародних конвенцій у цій сфері. До основних з них належать:

– Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р., яка була переглянута в 1997 році⁹.

– Паризька конвенція про відповідальність перед третьою стороною у сфері ядерної енергії 1960 року¹⁰.

– Спільний Протокол про застосування Віденської конвенції та Паризької конвенції 1988 року¹¹.

– Брюссельська додаткова конвенція 1963 року¹².

– Конвенція про додаткову компенсацію за ядерну шкоду 1997 року¹³.

У цілому ці конвенції є свідченням, з одного боку, визнання на ранньому етапі необхідності створення більш чіткої та справедливої системи розподілу витрат з метою підвищення ступеня захищеності потерпілих від ядерного інциденту, а з другого боку, наміру сприяти розвитку ядерної промисловості¹⁴.

Віденська та Паризька конвенції встановлюють майже ідентичні режими відповідальності за ядерну шкоду, метою Спільного Протоколу про застосування Віденської та Паризької конвенції є забезпечення застосування переваг однієї конвенції до країн-учасниць іншої конвенції і навпаки.

Брюссельська конвенція (базується на Паризькій конвенції) та Конвенція про додаткову компенсацію за ядерну шкоду (базується на Віденській конвенції) мають на меті забезпечити додаткову компенсацію за ядерну шкоду.

Ключовими елементами міжнародного режиму цивільної відповідальності за ядерну шкоду є визначення термінів «ядерна установка» та «ядерна шкода». Зупинимось на визначенні терміна «ядерна установка» в редакції Віденської конвенції 1963 р., яка ратифікована Україною¹⁵.

Відповідно до п. j) ч. 1 ст. I цієї Конвенції «ядерна установка» означає, зокрема, будь-який ядерний реактор, за винятком реактора, яким обладнаний засіб морського або повітряного транспорту з метою використання його як джерела енергії для надання руху засобу транспорту або з будь-якою іншою метою.

Виходячи з цього можна зробити висновок про те, що ця Конвенція стосується виключно наземних ядерних установок. Під час роботи над Протоколом про внесення доповнень до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 12 вересня 1997 р. порушувалося питання про включення в сферу дії Конвенції ядерних реакторів, що виробляють енергію для морських та повітряних суден, оскільки Брюссельська конвенція 1962 р. про відповідальність операторів ядерних суден так і не вступила в силу.

Проте не набравши необхідної підтримки, ця пропозиція була відхилена. Один з аргументів для відмови полягав у тому, що у світі існує лише декілька цивільних льодорубів з ядерними установками на борту.

Додатково слід зазначити, що на відміну від Паризької конвенції 1960 р. та Віденської конвенції 1963 р., якими не передбачалося включення в сферу їх дії інших ядерних установок за рішенням компетентного органу, п.п. iv) п. j) ч. 1 ст. I Протоколу 1997 р. передбачається, що ядерною установкою можуть бути визнані інші установки, що мають ядерне паливо або радіоактивні продукти або відходи, які час від часу визначаються Радою управляючих МАГАТЕ.

Визначення терміна «ядерна установка» стало предметом розгляду Міжнародної групи експертів МАГАТЕ з ядерної відповідальності в 2005 році. Зокрема, групою було визнано, що визначення, передбачене у переглянутій Віденській конвенції, надає можливість Раді управляючих розширити визначення «ядерної установки» шляхом включення до нього, наприклад, ядерних установок, що знаходяться в процесі зняття з експлуатації або установок із захоронення радіоактивних відходів. Також було зроблено висновок про те, що подальші дослідження можуть бути корисними для оцінки доцільності розширення визначення¹⁶.

Враховуючи попередній історичний досвід запусків космічних об'єктів з ядерними джерелами на борту (зокрема, аварію радянського супутника «Космос 954») та майбутні перспективи їх використання, вважаємо за доцільне рекомендувати розпочати наукову дискусію щодо можливості застосування основних положень міжнародного режиму цивільної відповідальності за ядерну шкоду до випадків настання відповідальності за шкоду, заподіяної під час здійснення місії космічними об'єктами з ядерними джерелами енергії на борту. Відповідне правове регулювання може бути забезпечене або шляхом розширення визначення терміна «ядерна установка» у Віденській та Паризькій конвенціях та внесення інших необхідних змін до них у зв'язку з цим або шляхом інкорпорації певних норм до правових актів міжнародного космічного права.

¹ Рамки забезпечення безпечного використання ядерних джерел енергії в космічному просторі A/AC.105/C.1/L.292/Rev.4 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unoosa.org/pdf/limited/c1/AC105_C1_L292Rev4R.pdf

² Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою 1963 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_376

³ Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р. № 2692 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_258

⁴ Договір ООН про принципи діяльності держав щодо дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1967 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_480

⁵ Резолюція 47/68 Генеральної асамблеї ООН «Принципи, що стосуються використання ядерних джерел енергії у космічному просторі», 1992 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_492

⁶ Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, 1972 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_126

⁷ Handbook on nuclear law / C. Stoiber...[et al.]. – Vienna, 2003. – 168 p. – P. 107.

⁸ Венская конвенция 1997 года о гражданской ответственности за ядерный ущерб и Конвенция 1997 года о дополнительном возмещении за ядерный ущерб. Пояснительный текст. Публикация МАГАТЭ. – 2004 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC48/Documents/Russian/gc48inf-5expltext_rus.pdf

⁹ Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21 травня 1963 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21. – Ст. 1180.

¹⁰ Паризька конвенція про відповідальність перед третьою стороною у сфері ядерної енергії від 29 липня 1960 р. // Ядерне законодавство: зб. нормативно-правових актів / за ред. Ю. С. Шемшученка : у 2 т. – К., 1999. – Т. 2. – 440 с. – С. 153.

¹¹ Спільний Протокол про застосування Віденської конвенції та Паризької конвенції 1988 р. // Ядерне законодавство: зб. нормативно-правових актів / за ред. Ю. С. Шемшученка : у 2 т. – К., 1999. – Т. 2. – 440 с. – С. 178.

¹² Брюссельська додаткова конвенція 1963 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.oecd-nea.org/law/brussels-supplementary-convention.html>

¹³ Конвенція про додаткову компенсацію за ядерну шкоду 1997 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/951_010

¹⁴ Венская конвенция 1997 года о гражданской ответственности за ядерный ущерб и Конвенция 1997 года о дополнительном возмещении за ядерный ущерб. Пояснительный текст. Публикация МАГАТЭ. – 2004 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC48/Documents/Russian/gc48inf-5expltext_rus.pdf

¹⁵ Про приєднання України до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду : Закон України // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 44. – Ст. 222.

¹⁶ Венская конвенция 1997 года о гражданской ответственности за ядерный ущерб и Конвенция 1997 года о дополнительном возмещении за ядерный ущерб. Пояснительный текст. Публикация МАГАТЭ. – 2004 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC48/Documents/Russian/gc48inf-5expltext_rus.pdf

Резюме

Кишко-Єрлі О. Б. Відповідальність за шкоду, спричинену космічними об'єктами з ядерними джерелами енергії на борту.

Визначаються основні вимоги до застосування космічних ядерних джерел енергії для енергозабезпечення космічних місій, розглядається існуючий режим міжнародної космічної відповідальності за шкоду, спричинену космічними об'єктами з ядерними джерелами енергії на борту, та обґрунтовується доцільність застосування у подальшому в таких випадках окремих положень міжнародного режиму цивільної відповідальності за ядерну шкоду.

Ключові слова: космічні об'єкти з ядерними джерелами енергії на борту, ядерна установка, цивільна відповідальність за ядерну шкоду, міжнародна космічна відповідальність, ядерні джерела енергії.

Резюме

Кишко-Ерли О. Б. *Ответственность за вред, нанесенный космическими объектами с ядерными источниками энергии на борту.*

Определяются основные требования к применению космических ядерных источников энергии для энергообеспечения космических миссий, рассматривается существующий режим международной космической ответственности за вред, нанесенный космическими объектами с ядерными источниками энергии на борту, а также обосновывается целесообразность применения в будущем в таких случаях отдельных положений международного режима гражданской ответственности за ядерный ущерб.

Ключевые слова: космические объекты с ядерными источниками энергии на борту, ядерная установка, гражданская ответственность за ядерный ущерб, международная космическая ответственность, ядерные источники энергии.

Summary

Kyshko-Yerli O. *Liability for damage, caused by space objects with nuclear sources of energy on board.*

It is defined main requirements for space nuclear sources of energy usage for energy supply of space missions. Also it is analyzed current regime of international space liability for damage caused by space objects with nuclear sources of energy on the board and it is grounded reasonability of application in the future in such cases particular provisions of international regime of civil liability for nuclear damage.

Key words: space objects with nuclear sources of energy on the board, nuclear facility, civil liability for nuclear damage, international space liability, nuclear sources of energy.

УДК:349.6:504(477)

В. О. ЮРЕСКУЛ

Вікторія Олександрівна Юрескул, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Національного університету «Одеська юридична академія»

**ЩОДО КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ
ДО ПРЕДМЕТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ**

Провідні науковці в галузі екологічного права слушно звертають увагу на необхідність перегляду концептуальних наукових підходів, зокрема щодо об'єктного складу екологічних правовідносин¹. В юридичній літературі дискутується питання про те, чи є об'єктом еколого-правової охорони людина. З одного боку, зазначається, що сучасне екологічне право не здатне захистити власне людину, оскільки вона не визначається її об'єктом, лише окремі немайнові блага людини – життя і здоров'я – підлягають державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки². З іншого боку, стверджується, що оскільки життя і здоров'я людей підлягають державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки, то власне людина є об'єктом еколого-правової охорони³.

У зв'язку із вищезазначеним виникає питання, як саме співвідносяться життя і здоров'я людини з власне людиною. Здоров'я та життя людини разом з честю, гідністю і діловою репутацією; ім'ям (найменуванням); авторством; свободою літературної, художньої, наукової і технічної творчості ст. 201 Цивільного кодексу України⁴ відносять до особистих немайнових благ.

Під час дослідження проблематики об'єкта особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище ставиться питання про його майновий характер. Відповідь на нього полягає у тому, що у розумінні Цивільного кодексу України навколишнє природне середовище є матеріальним благом і немає причин стверджувати, що особисті немайнові права не можуть виникати з приводу матеріальних благ. При цьому звертається увага на не характерність проблеми відмежування особистого немайнового блага від фактора об'єктивної дійсності для таких особистих немайнових благ, як життя і здоров'я людини, оскільки у них, на відміну від навколишнього природного середовища, не існує, так би мовити, фізичного відповідника, до якого (чи його окремих складових) можна доторкнутися⁵. Однак із такою позицією навряд чи можна погодитися. Дійсно, виходячи з семантичного тлумачення термінів «нематеріальний», «майновий», немайнове благо – таке, що не засноване на матерії, не є матерією і не зводиться до матерії; немайнове благо не може бути матеріальним. Однак, чи викликає сумнів матеріальний характер тіла людини або його частин? Їх захворювання чи відсутність є цілком матеріальними речами, більше того, у разі відмови функціонування такої складової тіла людини, як мозок, зникає власне людина, яка не є, безумовно, річчю, майном, однак являє собою об'єкт цілком матеріальним. Людина має природне походження, є частиною навколишнього природного середовища. Життя людини без матерії взагалі не уявляється можливим. Вбачається, що позиція щодо сприятливого навколишнього природного середовища як немайнового блага природного походження, що має ідеальну форму, яка збігається з матеріальною, тобто носієм його є навколишнє природне середовище⁶, може бути актуальною і щодо життя та здоров'я людини. Носієм ідеальних форм – життя і здоров'я людини – є матеріальне тіло людини.